

Göçmen edebiyatında din ve kimlik yansımaları: Fakir Baykurt'un *Yarım Ekmek* romanında din ve gelenek

İsmail Güllü♦

"Benim hocam böyle sorunlara göre değil. Kitabımızda buna ilişkin bir ayet yok. Kitabımız, Almanya'nın kapıları bize açılmadan önce yazıldı. O dönemde kızlarımız oğullarımız kendi aralarında evleniyordu. Gelinimiz Petra, damadımız Detlef değildi.." (Yarım Ekmek, s.58)

Özet

Yarım aşırı aşan bir geçmişe sahip Almanya'ya göç olgusu beraberinde önemli bir edebi birikimi (Migrantenliteratur) de getirmiştir. Farklı adlandırmalar ile anılan bu edebi birikim, kendi içinde de farklı renkleri de barındıran bir özelliğe sahiptir. Edebi yazını besleyen en önemli kaynaklardan biri toplumdur. Yazarın içinde yaşadığı toplumsal yapı ve problemler üstü kapalı veya açık bir şekilde onun yazılarına yansımaktadır. Bu bağlamda araştırma, 50'li yaşlarında Almanya'ya giden ve ömrünün sonuna kadar orada yaşayan, birçok edebi ve düşünsel çalışması ile Türk edebiyatında önemli bir isim olan Fakir Baykurt'un "Koca Ren" ve Yüksek Fırınlr" adlı romanları ile birlikte Duisburg Üçlemesi'nin son kitabı olan "Yarım Ekmek" romanında ele aldığı konu ve roman kahramanları üzerinden din ve gelenek olgusu sosyolojik bir yaklaşımla ele alınmaktadır. Toplumcu-gerçekçi çizgide yer alan yazarın, uzun yıllar yaşadığı Türkiye'deki siyasi ve ideolojik geçmişi bu romanda kullandığı dil ve kurguladığı kahramanlarda kendini göstermektedir. Romanda Almanya'nın Duisburg şehrinde yaşayan Türklerin yeni kültürel ortamda yaşadıkları çatışma, kültürel şok, arada kalmışlık, iki kültürlülük temaları ön plandadır. Yazar romanda sadece Almanya'daki Türkleri ele almamakta, aynı zamanda Türkiye ile hatta başka ülkeler ile de ilişkilendirmeler yaparak bireysel ve toplumsal konuları ele almaktadır. Araştırmada, romanda yer alan dini ve geleneksel unsurlar sosyolojik olarak analiz edilmiştir. Genel anlamda bir göç romanı olma özelliği yanında Yarım Ekmek romanında dini, siyasi ve ideolojik birçok yorum ve tartışma söz konusudur. Romandaki bu veriler, inanç, ritüel, siyaset ve toplumsal boyutlarda kategorize edilerek ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: göç, göçmen edebiyatı, Fakir Baykurt, kültürel şok, gelenek, din, dini kimlik.

Giriş

Yarım asırdan fazla bir geçmişe sahip Almanya'ya göç olgusu, kendi içinde *gastarbeiter* (konuk işçi)likten başlayan birçok aşamadan geçerek bugüne gelmiştir.

♦ Yrd. Doç. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü.

E-posta: ismailgullu@kmu.edu.tr; ismailgullu@hotmail.com

Bu süreçte entegrasyon, asimilasyon, kültür şoku, kültürel uyum, din, dil, aile, eğitim vb. bir çok konu tartışılarak önemli değişimler geçirmiştir. Bir tarafta kendi orijininin gelen kültürel kodlar bir tarafta göç edilen ülkenin beklenti ve zorlamaları arasında kültürel şok yaşanmıştır. Türkler, Almanya'ya ilk giderken var olan *geri dönüş miti* bir türlü gerçekleşmemiş Türkiye'de *Almanlılar*, Almanya'da *Türkler/yabancılar* olarak bir kimlik çatışması içinde kalmışlardır. Konuk işçilikten yerleşikliğe ve vatandaşlığa geçişte birçok açıdan çok sıkıntılı hatta *travmatik* bir süreç yaşanmıştır. Günümüze geldiğimizde artık Almanya'daki Türkler yarım asır önceki Türkler değildir. Birçok sorun hala varlığını sürdürmekle birlikte, sorunlar, konular, toplumsal gerçeklikler büyük oranda değişmiştir. Yaşanan bütün bu kırılmalar ve gerçeklikler hikaye, roman, şiir ve türkü formunda dile gelmiş ve önemli bir edebi alan meydana gelmiştir: Göçmen Edebiyatı.

Göç sürecinde oluşan ve değişen *göçmen edebiyatı* birçok aşamadan geçerek ve farklı kavramlar ile adlandırılarak bugüne gelmiştir. Göçmen edebiyatını, kullanılan dil, üslup, tema, yöntem vb. açılardan birinci kuşak, ara kuşak ve yeni kuşak olarak sınıflandırmak mümkündür. Her bir dönemin yazarları, farklı konuları ve problemleri ön plana çıkartmış, göç olgusunu kendi bakış açısından eserlerinde ele almıştır. Yeni kuşak, farklı bir toplumsal yapıda sosyalleşmesini gerçekleştirmiş ve birinci kuşağa göre dil sorununu çözmüş olması nedeni ile hem Almanca hem de Türkçe kendine özgü eserler ortaya koymuştur. Bu bağlamda Erkan Zengin, bu literatüre ait Konuk (Misafir) İşçi Edebiyatı (Gastarbeiter literatur), Azınlık Edebiyatı (Minderheits literatur), Gurbetçi Edebiyatı (Ausländer Literatur), Yabancı Edebiyatı (Literatur der Fremde), Göçmen Edebiyatı (Migranten literatur), Kültürlerarası Edebiyat (Interkulturelle Literatur), Kültür- Aşırı Edebiyat (Transkulturelle Literatur) şeklinde bir sınıflandırma yapmıştır. Bu kavramların çok olmasının ve farklı biçimlerde kullanılmasının temel nedeni Almanya'da yaşayan Türklerin eserlerinin içerik ve biçim bakımından zamanla değişmesidir. İkinci neden ise Almanların bu eserleri algılayış şeklinin yanı sıra Türklere olan bakışlarının da değişmesidir. Bununla birlikte Türklerin Almanya'yı ve bununla birlikte Almanları algılayışları da değişmiştir. Başka bir ifadeyle, bu kavramlar sadece edebî eser göz önünde bulundurularak oluşturulmamıştır, bu kavramlaştırmada aynı zamanda sosyo-politik ve sosyo kültürel açıdan iki toplumun birbirlerini algılayışları da etkili olmuştur. Nitekim Almanlar, göç sürecinin başlarında “geçici konuk işçi” veya “misafir işçi” olarak gördükleri göçmen iş gücünün edebî eserlerini başlangıçta “Konuk (Misafir) İşçi Edebiyatı” adı altında değerlendirmişlerdir (Zengin, 2010: 332-333).

İlk zamanlarda Türkçe yazılan Türk göç yazınının son yıllarda ağırlıklı Almanca ve Almanca-Türkçe yazılmaya başlandığı görülmektedir. Almanya'daki Türkiye kökenli yazarlara bakıldığında sadece Türkçe ya da sadece Almanca yazarlar olduğu gibi her iki dilde de edebî eserler veren yazarlara rastlamak mümkündür. Türkiye'deki etnik, dini ve siyasi çeşitlilik Almanya'daki Türklerin eserlerine de yansımış, onların çalışmalarını da çeşitlendirmiştir. Bunun yanında

bireysel göç tecrübesini beraberinde getirdiği bir takım psiko-sosyal özellikler onların çalışmalarına da yansımaktadır.

Edebiyat ve Toplum

Edebiyat ve toplum arasındaki ilişki, genellikle De Bonald'dan alınma "Edebiyat toplumun ifadesidir" formülünden yola çıkarak tartışılır. İlk yazarın, yazarlık mesleğinin ve edebi kurumların sosyolojisi, edebi üretimin bütün ekonomik temeli meselesi, yazarın sosyal kökeni ve toplumdaki yeri, sosyal ideolojisi vardır. Sonra sosyal muhteva, edebi eserin kendisindeki imalar ve sosyal amaçlar problemi vardır. Son olarak da edebiyatın hitap ettiği kitle ve toplum üzerinde yaptığı etki problemleri vardır (Wellek ve Warren, 2001: 75). Edebiyat yapıtının, kitabının bir fiziği, bio-psikolojisi olabileceği gibi bir de sosyolojisi mümkündür. Başka bir deyimle edebiyat yapıtını, toplum ya da zümrelere sınırlanmış soyut bir olay olarak görmek mümkün değildir. Edebiyat yapıtı ile toplumsal yapı arasında çok sıkı bir ilişki vardır (Kösemihal, 1964: 26). Kösemihal'in belirttiği gibi edebiyat sosyolojisi de bu olayın sadece sosyal yönünü, başka bir deyimle, edebiyat olayı ile toplumsal hayat arasındaki karşılıklı ilişkileri inceleyecektir (Kösemihal, 1964: 10).

Edebi bir eser üzerine eleştirel bir yaklaşımla çalışmak hem zor hem de önemli bir iştir. Metinden hareket ederek metni iktisat zihniyeti ve din sosyolojisi ile buluşturarak hikemi söyleyişin arka planına varılmıştır. Ülgener'e göre bir hikâye, roman veya sanat eseri vesilesiyle belirli tavır ve davranışı başka herhangi bir aracın başarabileceğinden daha etkin bir şekilde okuyucuya/seyirciye ulaştırmak, bilinçaltına yerleştirmek hatta çağa ait görüşün bir parçası kılmak mümkündür (Bergen, 2012: 10-11). Sosyal köken, bir sınıfa bağlılık ve sosyal ideoloji problemleri sistematize edilirse, bu bizi bir tip olarak yazarlar veya bir devir veya yerde görülen *tipler* olarak yazarlar konusunda bir takım sosyolojik incelemelere götürecektir (Wellek ve Warren, 2001: 77).

Sosyolojik metin bilim çözümlemesinde yazarın bu işlevi yanında bir edebi metni kendi bütünselliği içinde ele almanın, metnin kendi içinde kurduğu çoğul anlam dizgesinin, öte yandan ekonomik ve toplumsal yapının yeniden üretilmesinin dönemin genel sorunlarını anlamadaki önemini belirtmek gerekmektedir (Gürsel, 2013: 3). Bu şekilde yapılacak bir sosyolojik metin çözümlemesi, bizi yazarın toplumsal davranış biçimleri üzerinde durduğu bölümlere götürür (Kefeli, 2000: 206). Toplumsallık her zaman Türk romanının başat eğilimi olmuştur. Türk okuru, yazarlarında, kendisini yaşamla/toplumla/ahlakla ilgili konularda aydınlatacak bir psikolog, bir yol gösterici, giderek bir militan aramayı sürdürmektedir (Ecevit, 2001: 165). Türk romanı, bazı istisnaları bir yana bırakırsak, gerçekçi çizgiden pek ayrılmamıştır. Egemen görüş sanatın sanat için değil toplum için olduğu görüşüydü ve hele 1960'lardan sonra, G. Lukacs'dan yapılan çeviriler in de etkisi ile klasik gerçekçilik yetersiz görülmeye başladı ve toplumcu gerçekçilik gözde yöntem oldu (Moran, 1994: 51). Edebiyat üzerine yapılan tartışma ve çözümlemelerde her zaman öznel kalan bir yan

vardır (Korat, 1998: 319). Korat, roman üzerine yapılan çalışmalara (roman bilim) şöyle bir eleştiri getirir: “Nasıl ki bir dil bilim var ise, roman bilim de olabilir mi gibi davranmak; ekonominin, siyasanın veya tarihi konjonktürün indirgemeciliğine varan, bu etkenleri abartan sosyolojik ve katı bir eleştiri dili kullanmak, eleştirmenin kalesi haline gelir” (Korat, 1998: 319).

Roman ve öykü, toplumun tarihsel-toplumsal değişim sürecine tanıklık etmiştir. Bu süreçte oluşan her sosyo-ekonomik değişim, düşünsel alandaki yenilik/tartışma roman ve öykünün ilgi alanı olmuştur. Bu süreç tanıma, tanıklık etmeyi içerir (Andaç, 1998: 190). Romanda Türkiye’nin tarihsel-toplumsal yapısı hem yansıtılır, hem de irdelenir. Sorunlar tematik olarak ele alınır. Romanın işlevi, aydınlatıcı yanı ön plandadır (Andaç, 1998: 187). Modern roman, burjuvazinin doğuşu, şehir hayatının karmaşıklaşması ve örf ve adetlerin değişmesiyle birlikte ortaya çıkmıştır (Timur, 1991: 194).

Edebiyat dili, yazarın tasarladığı kurmaca dünyayla ilintili, kendi içinde bir bütünlük oluşturan, atıfları kendi kendisine dönük ve anlam açısından çok farklı anlamlar çağrıştırmaya yeteneğine sahip bir dildir. Bu esnada yalnızca betimleme aynı zamanda yazarın konuya yönelik duygu, düşünce ve tutumlarını da içerir. Belki haksızlık sayılsa da, bugün toplumları değerlendirirken, o toplumun dilinde yaratılan edebiyat ürünlerine bakılır (Tepebaşılı, 2012: 13). Mikhail Bakhtin’e göre “romanın bir tür olarak en kesin ve belirgin önemi insanoğlunun romanda ilk, en başta gelen ve her zaman konuşan bir birey olmasıdır; roman kendi eşsiz ideolojik söylevini, kendi öz dilini romana getiren konuşan insanlara gereksinim duyar. Fakat bu, romandaki insanların günlük hayattaki insanların konuştukları şekilde konuştukları anlamına gelmez. Bu, romanın tek bir otorite merkezi olduğu-anlatıcının ya da yazarın sesi-değil birbirleri ile çatışma içinde olan birçok merkezi olduğu anlamına gelir (Hawthorn, 2014: 228). Roman ve romancıları belli adlar altında sınıflandırmanın imkan ve zorluğu ile birlikte (Gündüz, 2007: 281) toplumcu gerçekçi (sozialistischer Realismus) bir çizgide, köy enstitülü yazarlar kuşağının bir temsilcisi olan Baykurt, romanda kullandığı dil ile dilsel-ideolojik bir duruş içindedir. Subaşı’nın Türkiye’deki sol aydınlar için yaptığı, “aydınlanmacı” değil “aydınlatıcı” dil ayrımı romanda kendini gösterir (Subaşı, 1996). Bu ideolojik araçsal dil ile belirginleşen bir şekilde hissedilen ‘romana bir bilinçlendirme’ misyonu da yüklemektedir. Roman yapısı itibari ile bir olaylar dizisi içinde insan malzemesinin dille vücut bulmasıdır; bu dil romancının yeniden ürettiği ve damıttığı bir dildir. İster yansıtmacı, ister yaratımcı olsun her roman bir yeniden inşa eylemidir. Durum böyle olunca yazarın bilinci ‘sözcüklerin bilinci’dir. Yazar bu sözcüklerle yaşamının ideolojisini, eylemlerini, görünümünü yeniden üretir ve bu üretim basit bir yansıtma değil öznel süzgeçten geçmiş, özgünleşmiş yeni bir eylem halinde doğar (Korat, 1998: 320). Diğer açıdan romancı sıradan konuşmalarda kelimelerle, sesimizin tonuyla, duraksamalarla, yüz ifadeleriyle, mimiklerle, vücut duruşlarıyla ve diğer yollarla aksettirdiğimiz şeyi sadece kelimelere akset-

tirmek zorundadır (Hawthorn, 2014: 230). Baykurt da romanın daha ilk sayfasında yazar “Kezik Acar’dan sorumluyum” ifadesi ile de kendisine biçtiği bir görev misyonu ile okurun karşısına çıkar. Hasan Bülent Kahraman’ın Maksim Gorki’den aktardığı toplumcu gerçekçi edebiyatın özellikleri arasında ‘Bu edebiyat eğitsel bir işlev yüküldür: sosyalist bireyselliğin geliştirilmesi bu edebiyatın ana amacıdır’ der. Bu edebi anlayışın eksenini, sanatın ana konusu olarak ele alınan “insan toplum ve onun üretim ilişkileri” oluşturur. Sanatı her türlü dinsel ve törensel bağdan kopararak bireysel varoluş biçimi olarak algılar. Ancak bireyin bu anlamlı eylemindeki en belirleyici rolü, “toplum”a verilir. Sanatkar toplumun “ruh mühendisi” olarak algılanır. Bu nedenle sanattaki ilk toplumcu dalga, yönetici azınlıkla büyük çoğunluk arasındaki çelişkileri, devrimci bir söylem biçimi geliştirerek dillendirir (Korkmaz ve Özcan, 2007: 79). Söz konusu bu devrimci söylem biçiminin farklı şekil ve boyutlardaki yansımaları Baykurt’un Yarım Ekmek romanında karşımıza çıkar. Bu bağlamda Yarım Ekmek romanını inceleyeceğimiz Fakir Baykurt, 1920’li yıllardan sonra önce Sovyet Rusya’da ortaya çıkıp devletin resmi sanat görüşü haline gelen; daha sonra diğer edebiyatları da etkileyen Toplumcu Gerçekçi edebiyatın Türkiye’deki önemli temsilcilerindendir. Bu anlayışa göre sanat eseri, okurda sınıf bilinci uyandırmalıdır. Sanatçı, ezilen sınıfların, sömürülen insanların sıkıntılarını işlemeli ve sınıfsız topluma giden yola eseri ile katkıda bulunmalıdır.

Göçmen Edebiyatı Bağlamında Yarım Ekmek Romanının Sosyolojik Analizi

Almanya’ya göç sürecinin ilk yıllarında planlanan *Rotasyon* (eski işçilerin yerine yenilerinin gönderilmesi) yerine giden işçilerin kalıcı olmaya başlaması ile birlikte yurt dışında yaşayan ve çalışan Türkler arasında zamanla sanat ve edebiyat çalışmalarının filizlendiği görülür (Pazarkaya, 2007: 579). Baykurt’un *Duisburg Üçlemesi*’ne benzer bir üçleme çalışması birinci kuşak yazarlardan olan Aras Ören’in 1980 yılında yayımlanan Berlin Üçlemesi’dir. Bunun yanında Bekir Yıldız’ın *Türkler Almanya’da* (1966), Alman Ekmeği (1974); Fethi Savaşçı’nın *Almanya Gurbeti* (1977), Almanlar Bizi Sevmedi (1986); Güney Dal’ın *E-5* (1979) ve *İş Sürgünleri* (1976); Nihat Behram’ın *Gurbet* (1987) önemli romanlardır. Bunların yanında Orhon Murat Arıburnu, Sıtkı Salih Gür, Habib Bektaş, Gültekin Emre, Yusuf Ziya Bahadınlı, Yüksek Pazarkaya, Gülten Dayıoğlu, Renan Demirkan, Emine Sevgi Özdamar, Feridun Zaimoğlu, Alev Tekinay, Dursun Akçam, Gültekin Emre, Akif Piriñçi, Zehra Çırak gibi Türk kökenli yazarları da ifade etmek gerekir.

Almanya’daki göçmen edebiyatı, Türk göçmenlerin Almanya’daki ve Türkiye’deki gündelik hayatları ile ilişkili uyum, dışlanma, kültür çatışması yabancılaşma ve kimlik sorunları gibi konuları ele alarak bir yandan iç dünyalarını ve düşüncelerini dışa vurmak bir yandan da göçmenlerin taleplerine kulak tıkayan, onları dışlayan merkeze seslerini duyurmak istemişlerdir (Cengiz, 2010: 190). Almanya’da yaşayan yabancıların oluşturduğu edebiyatın özellikle

1980'lerden itibaren Alman kamuoyunun dikkatini çekmeye başlamıştır (Ekiz, 2007: 36).

Bir dönem Almanya'da da yaşayıp burada da edebi eserler veren yazarların en önemlilerinden biri olan Fakir Baykurt'un asıl adı *Tabirdir*. Burdur'un Yeşil Ova ilçesi Akçaköy'de 1929 yılında doğmuş, Gönen Köy Enstitüsünü bitirdikten sonra Türkiye'de uzun yıllar köy öğretmenliği, yazarlık, müfettişlik ve Kültür bakanlığı danışmanlığı gibi bürokratik görevlerden sonra 1979 yılında Almanya'nın Duisburg şehrine giderek 1999 yılında ölünceye kadar burada yaşamıştır. Yazar kimliği yanında siyasetçi ve sendikacı kimliği de olan Baykurt, Türkiye'deki yılları o dönemin siyasi çalkantıları içinde görevden alınmalar, hapis ve sürgün edilme gibi tecrübeleri de içerir. Toplumcu gerçekçi bir yaklaşımı olan, roman başta olmak üzere, çocuk kitapları, şiir, öykü, masal ve deneme türünde birçok eser veren Baykurt, eserlerinde daha çok köy hayatı, göç, toplumsal problemler, gelenek ve din gibi konular üzerinde yoğunlaşmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: **Romanları:** Yılanların Öcü (1954), Irazcanın Dirliği (1961), Onuncu Köy (1961), Amerikan Sargısı (1967), Tırpan (1970), Köygöçüren (1973) Keklik (1975) Kara Ahmet Destanı (1977) Yayla (1977) Yüksek Fırınlar (1983) Koca Ren (1986), Yarım Ekmek (1997), Barış Çöreği (1982), Bizim İnce Kızlar (1992), Kaplumbağalar (1980); **Öyküleri:** Çilli (1955), Efendilik Savaşı(1959), Karın Ağrısı (1961), Cüce Muhammet (1964), Anadolu Garajı (1970), On Binlerce Kağrı (1971), Can Parası (1973), İçerdeki Oğul (1974), Sınırdaki Ölü (1975), Gece Vardiyası (1982),Barış Çöreği (1982), Duisburg Treni (1986), Bizim İnce Kızlar (1992), Dikenli Tel (1998), **Toplum ve Eğitim Yazıları:** Efkâr Tepesi (1960), Şamaroğlanları (1976), Kerem ile Aslı (1974), Kale Kale (1978), Kaplumbağalar (1980), **Çocuk Kitapları:** Topal Arkadaş, Yandım Ali, Sakarca, Sarı Köpek, Dünya Güzeli (1985), Saka Kuşları (1985) **Şiir:** Bir Uzun Yol, Dostluğa Akan Şiirler...

Baykurt'un Almanya'daki yapıtlarını, Almanya'ya gelmeden önce Türkiye'de olgunlaşan yazın yaşamının bir uzantısı, yeni bir süreci olarak ele almak gerekir. Yazar, Almanya'da yazdığı öykü ve romanlarında işlediği kişilerin Anadolu kimliklerini öne çıkarmaktadır. Alman kentleri, sokakları, kişi adları da olmasa, bu öykü ve romanların, Türkiye'de sanayi kentlerinde de geçebileceği düşünülür. (Pazarkaya, 2007: 589). Fakir Baykurt'un yapıtlarında önemli yer tutan haksız düzen, sömürülen köylü (işçi) ve kurtarıcı temalarından oluşan üçlü formül (Moran, 1994: 11) Yarım Ekmek romanında da karşımıza çıkar. Edebiyat eserleri yazıldığı dönemin toplumsal yapısının izlerini taşıyan eserlerdir. Bu anlamda roman, toplumsal gerçekliğin bir yansıması niteliğindedir. Bu yönü ile de sosyoloji bilimi edebi eserleri kullanmalıdır (Meriç, 1998). Roman ile toplumsal yaşam arasındaki güçlü ilişkiyi eserlerine taşıyan Baykurt'un romanları sosyolojik bir çözümleme imkanı sunmaktadır. Yarım Ekmek romanında iki kültür arasında sıkışıp kalan insanların gündelik hayatlarını etkileyen bir unsur olarak inanç ve ritüeller yoğun bir şekilde yer almaktadır (Bkz. Grafik). Kendisi de bir göçmen olan yazar, Yarım Ekmek'te sadece toplumsal gerçekliği tasvir etmekle

yetinmiyor romanı araçsallaştırarak kimi zaman eleştiri ve yönlendirmeler yapıyor ve tipeştirmeler ile açık veya kapalı mesajlar veriyor (Escarpit, 1968: 33-45). Uygur, “ders verir gibi” dediği roman dilini şöyle eleştirir: “*Savlı romanları* da -roman denecekse onlara- bunun için sevmiyorum işte. Ders verir gibi yazanlardan ne öğrenir ki insan yaşamda kullanacak? “*Bu budur*” diye kestirip atan, böyle yap, şöyle yapma diye buyuran, sözde romanını bir reçete imiş gibi sunan, sözde romanını yaşama savaşlarını güvenle güden bir harita olduğunu sanan, ne katabilir ki bize? Hele bize bir savı benimsetmek için çırpınıyorsa, kafasındaki ana-düşünceyi, savunmak amacıyla, bir takım kahramanlar, çözümlemeler, bir takım tasvirlerle canlandırıp belgelemeye çalışıyorsa, bir şey söylemesi için romancı olması gerekir çünkü” (Uygur, 1964: 574-575). Moran da *tezli romanın* tehlikesini yazarın, kişiler arasındaki ilişkiyi, olayları tezin doğrultusunda zorlamaya itmesi olarak ifade eder (Moran, 1983: 135). Bu bağlamda Timur, roman yazmanın “kahraman yaratmak” ile eş anlama geldiğini ifade eder (Timur, 1991: 368). Özkırmılı’nın da belirttiği gibi Baykurt’un amacı, bir düzenin işleyişini, bu düzeni oluşturan öğeleri belirlemek, belirli koşullara bağlı toplumsal bir olguyu sergilemek, temeldeki değişimin toplum yaşayışına yansımalarını vermektir (Özkırmılı, 1994: 184). Bu romanın, yazarın Yılanların Öcü ve diğer bazı romanları kadar popüler olmamasının nedeni, Pazarkaya’nın de işaret ettiği üzere Almanya’daki göçmen hayatının derinliklerine inmede yaşadığı sorunlar ve okurun ‘beklentiler yelpazesine’ cevap verecek nitelikte olmaması olabilir. Okurun bir “beklentiler ufku” ya da “beklentiler yelpazesi” vardır. (Moran, 1994: 52). Elli yaşında Almanya’ya gelen yazar, kişilerini ve onların sorunlarını da belleğinde ve anılarında birlikte getirmiştir. Bunları yalnızca coğrafi mekâna koymak kalmıştır (Pazarkaya, 2007: 589). Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın Zola’dan alıntılarla belirttiği gibi: “Zola’ya göre romanlardaki hayali tasvirler hep köksüz yalanlardır. İnceden inceye araştırıp soruşturulmalı, tahlil etmeden hiçbir şey yazmamalı, hatta hayatta rastlanılan az karşılaşılan olayları bile esere katmamalıdır. Çünkü bunlar gerçek de olsalar yalana benzerler (Gürpınar, 1964: 628).

Araştırma konusu yaptığımız Fakir Baykurt’un 1997 yılında yayınladığı *Yarım Ekmek* romanı ile birlikte *Koca Ren* ve *Yüksek Fırınlardan* oluşan “Duisburg Üçlemesi” dış göç konusunu ele alan romanlardır. Yüksek Fırınlardan, Duisburg Üçlemesi’nin ilk romanıdır. Bu romanda göç sürecinin ağır çalışma temposu içinde birbirinden farklı kültürel ortamlardan beslenmiş birey ve ailelerin çatışması ve çözülmesi, yeni toplumsal yapıya uyum sorunları *Elif* ve *Koca İbrahim* karakterleri üzerinden anlatılır. Geleneksel ahlak ve namus anlayışı ile birlikte muhafazakâr olan ve olmayan bireyler arasındaki çatışmalar romanın temel konusudur. Duisburg Üçlemesi’nin diğer bir romanı 1986 yılında yayınlanan *Koca Ren* romanıdır. Yazar, Türk ve Alman eğitim sisteminin farklılığı üzerinden, göç sürecinde Türk çocuklarının bu yeni eğitim sistemine ve kültürel ortama uyum problemlerini merkeze alır. Göç sürecinde öne çıkan en önemli problemlerden biri olan kuşaklar arası farklılaşma ve çatışma konusu romanın en temel teması niteliğindedir. Duisburg Üçlemesi’nin üçüncü romanı olan

Yarım Ekmek romanı 1997 yılında basılmıştır. Diğer iki romandan daha farklı bir üslup ve yaklaşımla dış göç meselesine eğilen Baykurt, bu romanda eşi Türkiye’de ölen ve üç çocukla birlikte yalnız kalan bir kadının (Kezik Acar) Almanya macerasını ve daha sonra ölen eşinin kemiklerini Almanya’ya getirip defin etme çabaları sırasında yaşadığı olayları anlatır. Romanda bireysel sorunlar ve kimlik problemleri yanında toplumsal ve kültürel karşılaştırmalara da sıkça yer verilmektedir. Kalıcılık ve geçicilik tartışmaları ekseninde farklı kuşaklar ve farklı dünya görüşüne sahip göçmen Türklerin yaşadığı aidiyet, kimlik, gelenek, dindarlık ve modern hayata uyum sağlama çabaları içinde kimlik arayışları romanda öne çıkan konuların başında yer alır. Koca Ren ve Yüksek Fırınlar gibi Yarım Ekmek romanındaki karakterler de gerçek hayattan ve yaşanmış olaylardan alınmakla birlikte, yazarın Alman toplum yapısını derinlikli bilmemesi veya kurgusal olarak değiştirmesi nedeni ile abartılı ve hayal ürünü olduğu hissi veren diyalog ve anlatılar dikkat çekmektedir.

Yarım Ekmek Romanında Göç ve Din

İnanç Boyutunda Yansımalar

Romanlarda bireyüstü aşkın boyut farklı şekil ve yoğunluklarda çoğu zaman yer verilen bir durumdur. Birey-Tanrı ilişkisi, dua etme, inanma, inançsızlık, sorgulama, ontolojik süreçler vb. birçok boyutta kendini göstermektedir. Yarım Ekmek romanında da Baykurt, başta Allah, melek, ahiret inancı vb. olmak üzere İslam dinin inanç boyutu ile ilgili konularına birçok yerde farklı bağlamlarda yer vermiştir.

“Yeryüzündeki bütün topraklar Tanrındır. Tanrı sadece Almanya’nın ya da Türkiye’nin değil, dünyanın, evrenin egemenidir. Her yerde topraklar onun mülküdür. Ülkelerin biri öbüründen ayrı değil, onun gözünde hepsi aynıdır. Ölüm de Tanrının insana biçtiği bir yargı olarak anlaşılmalı ve Tanrının kararıyla gerçekleşmektedir. Ölümün yerini seçen Tanrı aynı zamanda gömülme yerini de seçmiş olur. Tanrının insana verdiği akıl hiç zorlama yapmadan, ölümün gömüleceği gömütü başka yere çekmekle Tanrının kararına karşı çıkıldığı düşünülebilir. Biz yıllardır bunu yaptık. Ama elimizde değildi. Uygun gömütlüğümüz yoktu (s.333).

Zor zamanlarda Allah’a sığınma yönelimini Kezik ile oğlu Halil’in diyaloglarında görmekteyiz:

Halil, “Almanya’ya biz kendimiz sığmayacağız! Mannesmann işçi çıkarıyor. Rheinhausen Krupp kapanıyor. Yenileyin Hamburg’ta olaylar olmuş, duydun mu? diye söze girdi.

“Hamburg’ta olan olaylardan bize ne? Kul bunalınca Hızır yetişir! Cenaballah hepimize birer çözüm verir (s. 277).

Romanda birçok yerde yaşadıkları olumsuzlukların nedenini Allah’a bağlayan, isyan edilen, geleneksel Allah algısı ile örtüşmeyen, iyiliği bile çok gören (s.81), adaletsiz (s.78); kıt akıllı(s.8) olarak tasvir edilen bir anlatı vardır:

“Ama Allah onu bize çok gördü...(s.11); Anlaşılan Felek denilen de bizim kıt akıllı! (s.8); Güzel Allah’ım ne adaletsiz oluyor senin yazıların kimi zaman? (s.78); Allah iyiyi bile çok görür (s. 81); “Gördün mü, Tanrının işi hiç belli olmuyor!” (s.295).

Romanın en temel konusu olan Müslüman göçmenlerin öldüğünde nereye defin edileceği meselesi, Almanya’ya göç sürecinin özellikle ilk yıllarında çok önemli bir problemdi. İlk yıllarda neredeyse ölen herkes Türkiye’ye gönderilirken günümüzde artık Almanya’da Müslüman mezarlıkları ya da Hıristiyan mezarlıkları içinde Müslümanlara özel yerler ayrılmaktadır. Romandaki ifadelerden dikkat çeken bir husus “Almanya’nın Tanrısı”, “Türkiye’nin Tanrısı” ifadeleridir. İslam dini için önemli şahıslar (Hz. Muhammet, Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, Hz. Yusuf, Hz. İsa vb.)da romanda işlenen önemli dini motiflerdendir.

Göç sürecindeki Hıristiyanlar ile birlikte yaşama ile inançsal değişimle ahiret inancı arasında bir ilişki Müslüman Mezarlığı konusu üzerinden ele alınır:

"Müslüman mezarlığı kurdurmadık, çünkü gerekli değil!

"Nasıl gerekli değil?"

"Siz yövmel Kıyamet'e inanıyor musunuz?"

"İnanıyoruz.."

"Kıyamet günü ölümlerin dirileceğine de inanırsınız.."

"Evet.."

"O gün İsrail, sur denilen boruya üfleyince ölümler doğrulacak. Günahlarının cezasını, sevaplarının ödülünü almak için sıraya girecek. Sıra da, burada havaalanında pasaport kuyruğu gibi değil; düzgün! Yövmel Kıyamet'te, Müslüman Müslüman'la, sözüm yabana Hıristiyan Hristiyan'la duracak sıraya. Ölümlerimiz buraya gömülürse, nasıl bulacaklar 3500 kilometre uzaktaki din kardeşlerinin sırasını?" (s.112).

Hoca da söylüyor: "Açtım kitabı; ölümlerin bu dünyanın değil, öbür dünyanın demirbaşına yazılı olduğu sayfayı gösteriverdim! (s.184).

Romanda dini motiflerin kaynağı olan Kuran Türkler için bir referanstır. Kezik, ölen eşinin kemiklerini Almanya’ya getirmek için hocalardan, bu konunun Kuran’da bir “yerini” bulmaları için büyük bir mücadele verir. Göç sürecinde toplumsal değişim konusu Kuran’a inanç konusu sorgulanarak ele alınır. Bu bağlamda birçok yerde Kuran’a açık ve gizli göndermeler yapılır:

"Kitabımızda buna ilişkin bir ayet yok. Kitabımız, Almanya'nın kapıları bize açılmadan önce yazıldı. O dönemde kızlarımız oğullarımız kendi aralarında evleniyordu. Gelinimiz Petra, damadımız Detlef değildi." (s.58).

"Kezik güldü: "Sen bunları Kuran'dan mı okudun? Kuran'dan okudunsa yerini göster, bir de Mahir Hoca'ya okutayım. Bakalım o ne diyecek?"

(s.123).

"Sözümü geri aldım,! Kuran çarpsın geri aldım! (s.179).

"Hocalar kafadan söylemiyor, kitaptan söylüyor. Tabii sen Avrupa'da yaşamaya başlayalı, belki bunlara inanmıyorsun. Ama biz inanıyoruz şükür!" (s.168).

Melek inancına dair de bazı tespitler siyasi bir içerikle ilişkilendirilerek işlendiğinin görürüz romanda:

"Ah'haaa! Başında melekler duran ölüyü alıp gidecekmiş; kapar kaçarmısın? Ulan sıkıyönetim gardiyanlarının elinden tutuklu kardeşini çekip alamıyorsun. Allah'ın meleklerinin elinden onbeş yıl önce ölmüş kocanın kemiklerini nasıl alacaksın? Allah'ın melekleri Sıkıyönetim gardiyanları kadar yok mu?" (s.168)

Baykurt'un bu romanında Kur'an ayetleri ve kıssalarının (Hz. Yusuf vb.) konusal bağlamda çeşitli düzlemlerde kullanılması, romanın metinler arası (intertextuality) özelliğinin önemli bir yansıması niteliğindedir. Romandaki tiplerin dini yaşantılarında geleneksel halk dindarlığı belirgindir. Bu bağlamda göç sürecinde halk dindarlığının geçirdiği değişimi de gözlemlemek mümkündür.

Kuran ve Kuran kurslarının işlevi romanda çok yerde işlenen konular arasındadır. İkinci kuşak göçmen Türklerden olan ve Alman *Detlef* ile evli olan Romanın başkahramanı Kezik'in kızı Ayşe, Almanya'daki çocukların din eğitimi almak için okul sonrası Kur'an kurslarına gitmeleri ve anne-babaların bu konudaki baskılarını ifade ettiği sözleri önemlidir:

Ayşe:"(Ağlama görevi kadınlara verilmiş, ağabeyim ağlamaz!)" dedi içinden. Sadece resimlerini gördü Adnan'ın. Dışarı yıllarının resimleriydi. Şimdi içeride kim bilir nasıldı yüzü? İki tür yüz var, ne yapsa sevmiyor: Biri, cezaevlerinden çıkıp gelenlerin yüzü, biri de sabahları Alman sınıflarına kayıtlı olup da öğleden sonraları Kur'an Kursuna gidip gelen işçi kızların yüzleri. Anasına bakıp, "Bizi hiç sıkıştırmadı şu cahil kadın!" diye düşündü (s.23).

Bu ifadelerde hem erkek ve kadınlara yüklenen toplumsal cinsiyet rolleri hem de Türkiye'de yaşanan cezaevi gerçekliğine bir gönderme yapılmaktadır. Almanya'ya giden I. ve II. Kuşak Türklerin kuşaklar arası farklılaşmaları ve göçmen Türk topluluğunun kendi içerisindeki dini ve kültürel çeşitliliğinin altı çizilmektedir.

Ritüel Boyutunda Yansımalar

Romandaki tiplerin genelde din ile ilişkisi sembolik ve işlevsel boyutun ötesine geçmeyen güçlü olmayan bir ilişkidir. Hatta romanın başkahramanı Kezik dini ritüellere katılmadığı için Yeşil Hüseyin tarafından eleştirilir (s.175). Gerek Almanya'da gerekse roman kahramanlarının Türkiye'deki ziyaretlerinde

birçok yerde namaz, oruç, zekat, hac, kurban, üç aylar, Ramazan ve kandil zamanları gibi dini hayatın farklı boyutları romanda yer alır:

“Türkler gerçi çayı sever, ama burada kahve içelim...” dedi başkan. Kezik, “Biz asıl tatlı konuşmayı severiz!” dedi. Ama bugün orucum, kahve çay içmem. Üç aylar geliyor. Hazreti Hüseyin’in ölüm günleri...”
“Dinsel bir günün orucu mu?”
“Evet..”
“Hepiniz oruçmusunuz?”
“Ben değilim..Mahir Çelik.
“Siz? Petra’ya baktı başkan.
“Orucum efendim..”
“Siz Müslüman oldunuz herhal..”
“Olmadım; Ana (Kezik) tutuyor diye tutuyorum.

Bu ifadelerde Almanların İslami ritüeller hakkında yeterince bilgi sahibi olmadıkları ve gelin (Petra)nın Müslüman olmadığı halde kayınvalidesine saygıdan dolayı oruç tutması dikkat çekicidir. Romanda dini ritüel bağlamında önemli temalardan biri *dua* etmektir. Özellikle mezarlıkta ve ölünün arkasında yapılacak dua ritüeli ile ilgili çok sayıda değerlendirmeye rastlarız. Bu dua ritüeli hem Türkiye’de yapılan şekli ile hem de Almanların yaptığı dua ritüelleri ile karşılaştırmalar yapılarak ele alınır:

“Kezik, ‘İki dua okuduk mu? Ölülerin kendine göre yaşamı var. Arkada kalanlardan ziyaret bekler, dua bekler. Yurtta böyle desem bana geri kafalı derler. Avrupalılar da ölülerini ziyaret ediyor” (s.36).

Burada yazar belki kendi yetiştiği bölgedeki yaşam tarzı ve uygulamaları esas almakta, yazarın ifadeleri ile cenaze ve kabir ziyaretleri anlamında Anadolu’daki genel yapı ile örtüşmemektedir. Hem kültürel hem de dini diyebileceğimiz domuz eti ve alkol kullanımı da romanda ele alınır. Kimi zaman çağdaşlaşmanın ve Almanya’ya *katlanmanın* bir yolu veya *Alevi* olmanın bir belirtisi olarak görülen alkol kullanımı kimi zaman da geleneksel ve dinen yasak bir uygulama olarak belirtilir. Bu yansımaları Alman damat Detlef’in ailesinin Ayşe’yi misafir ederken ki diyaloglarında görmek mümkündür:

"Alkollü içecek olmaz elbet. Ama hiç bir şey içmeden de olmaz, sade suyla konuk ağrılanmaz" (s.30).
"Alevi evinde şarap içilmemiş olmaz!"
"Alevi evi Sünni evi deme ana!" dedi Emine. İnsanları ayırma! Al şarabını, koy evine; içmeyen çay içsin.." (s.52).
"Almanya’ya nasıl katlanır insan sigara içmeden, şarap içmeden? Müslümanlıkta bizim Alevi kolumuz, geniş davranışlıdır. Kadınımuz erkeğimiz birlikte içeriz" (s. 78).

İçki konusunda böyle bir yaklaşım var iken domuz eti yeme konusunda daha katı bir tutum Halil ve Kezik’in ifadelerinde kendini göstermektedir:

"Biliyorsun ben Allah'ın verdiği her nimeti yerim, domuz etinden başka!" dedi Kezik(s.239). Halil, "Domuz etsiz bir şeyini yok mu?" (s.240).

Romanda dini bir ritüel olarak namaz ve dini bir mekan olarak cami de yer alır:

“Sen öyle dersin! Camilere gitmediğin için dinsel kurallardan temelli kopmuşsun Kezik abla! Kusura bakma, sana bunu söylemek zorundayım. Bak anlatayım: Diyelim ki Cuma camiye gittin namaz kıydın. Yüz kişi var içeride. Sekseninin namazını kabul etmedi Allah. Yirmisini etti. Onların sevabını ötekilere bölüştürüyor. Tamam mı; (s. 175).

Romanda, Türk toplum hayatında farklı kesimlerde farklı formlarda önemli bir gerçeklik olan mevlit okutma, nazar (değmesi) boncuğu, uğur(suzluk), mezar ziyareti, aş döküp dağıtma gibi geleneksel Halk dindarlığının yansıması uygulamaları Almanya'daki Türkler arasında görmekteyiz (s. 265; 195; 108). Romanda İslam dininde kutsal kabul edilen gün ve geceler de yer bulmaktadır.

“Üç aylar geliyor, Hz. Hüseyin'in ölümü günleri...” (s.71).

Almanya'daki Türk göçmenlerin yeni dini ve toplumsal yapıya uyum sağlamları kolay olmamıştır. Aradan geçen uzun zamana rağmen hala kilisenin çan sesini anlamlandırmakta zorluk çekilir:

“O sırada kilisenin çanları yeniden başlıyor. Yakından yakından duraklamasız vuruyor. Uzaklardan yakınlardan kiliselerin sekizi onu birden vuruyor, sesler birbirine karışıyor”.

“Ne oluyor bunlara? Durmadan ding dong!”

“Bugün Totensonntag, anne! Bugün Almanya'da gömütlükler ziyaretçi dolar Çiçekler götürür, dua ederler.”(s.34)

Romanın *Selimiye Selam* başlıklı 36. bölümünde, Mustafa'nın cesedini Türkiye'den getirirken ailecek uğradıkları Selimiye Camisi ziyaretindeki diyaloglarda da göçün dini hayat ile ilişkisi kurulabilecek önemli anlatılar bulunmaktadır. Mekana dini nitelikleri yanında bireysel ve duygusal anlamlar yüklemek sureti ile dini mekan üzerinden Türkiye özlemi ile ilişkilendirilerek kilise-cami karşılaştırması yapılmaktadır:

“Girdiler Edirne'ye. Dosdoğru Selimiye'nin önüne vardılar. Petra uzattı boynunu. Halil'le Kezik'in başları arasından bir süre baktı. Kalem görünüşlü minareler yaklaştıkça büyüyor. Caminin görkemi daha iyi beliriyor. “Köln'ün Dom'u gibi! dedi. (Dom Kilisesi) birkaç kez. Sonra gerçekten müthiş! Böyle yapı görmedim! Diye mırıldandı... Benim oğlana ne oluyorsa, bir gelirken bir giderken tavaf ediyor bu camiyi! İkilerken üçlerken *hacı* olacak!” İndi, kapattı otomobilin kapısını. "Ben kendim de az sofı değilimdir!. Tek tük yaşlılar ikindi namazından çıkıyor. Kezik şadırvandan avucuyla su içti. İçine girdi caminin. Ruhuna bir

sıklıma geldi. “Şimdi böyle büyük oylumlarda sıkılan ruhum, yarın gömütte ne yapacak!” diye sordu kendi kendine (s.219).”

Özellikle kendi araçları ile Türkiye’ye gelen Almanya’daki Türkler için Edirne’deki Selimiye Camisi gerçekten sıradan bir cami ziyaretinin ötesinde adeta bir vedalaşma veya hoş geldik ziyareti gibi özel bir önem taşır. Kezik’in oğlu Hasan için adeta burayı Hac ibadetindeki “tavaf” etme ritüeline ve “hacı olma” ya benzetmesi de önemlidir. Göç sürecinde, romanda da işlendiği gibi dini mekânlar ve de özellikle orijinal yapısına yakın bir camii ve minare formu özlemi ve isteği her zaman için gündemde olmuştur. Bu bağlamda romanda da ela alınan bu konu, yani Almanya’da göç sürecinde dini hayat ile ilgili en önemli tartışmalardan biri mekânsal düzenlemeler olmuştur. İbadet yapılacak mekânlar, *Minareli cami*, Müslüman mezarlığı, Müslüman çocukların eğitim sorunu gibi. Romanın sonunda Müslüman mezarlığının yapılmasından sonra minareli camii talepleri gündeme gelir:

“Yönetim evi, gasıl evi olarak da yapılar yapılacak. Koca İbrahim içinden “İleride bir mescit gerekir!” dedi. “Buraya, küçük minareli bir mescit uygun düşer. İyi bir gösteriş olur çevreye..” (s. 295).

Gerhard Hoffmann’ın roman kahramanlarının mekânı duygusal olarak alımlanmasına dayalı fenomenolojik mekân modeli çerçevesinde, (Tepebaşılı, 2012: 76) yaşanan mekân, öznenin kendisini, çevresini ve dünya ile ilişkilerini sergiler. Bu bağlamda göçmen Türkler yaşadıkları mekânı algılamada ve andlandırmada fluluk ve çifte görüşlülük yaşamaktadır:

“Şu halimize bak: 3800 kilometre uzaktan geldik! Bugün suyun üstünde yüzüp duran zeytinyğı damlaları gibi dolaşıyorsak da, gerçekte eridik. Sadece evlerimizin içinde Türk, sokağa çıkınca Almanız. İstersen olma, olduruyor!”(s.66).

Baykurt’un Yarım Ekmek’teki dil kullanımına bakıldığında kahramanlarını konuştururken bir istikrarsızlık içinde kimi zaman *öz Türkçe* kimi zaman da günlük dilde kullanılan Türkçe’yi kullandığı görülmektedir (Yalçın, 2002: 266). Dini terminolojiyi kullanırken de kimi zaman “Tanrı” gibi Türkçe karşılığını kimi zaman “Allah” şeklinde Arapça orijinal halini kullanmaktadır. Romanda dikkat çeken bir diğer husus da Türk insanının gündelik dilinin içine yerleşmiş dini terminolojinin göçmen Türkler arasında yoğun kullanımudur: Allah razı olsun, Maşallah, İnşallah, tövbe tövbe, hayırdır inşallah, vallahülazim, hamdolsun, Allah kurtarsın, Allah sabır versin, Aman Allah’ım, Allah canımı alsın ki, Kuran çarpsın ki, Allah bize yardım et!, kusurlarımızı hoş gör Allah!, Allah artırsın, Allah’ın izniyle, Tanrım bana sabır ver, selamünaleyküm, Es-selaaaamünaleyküm ve rahmetullaaaah, Allah ne yazdı ise o olur, Allah rahmet eylesin, Allah’ın toprakları, Canı cennette olsun, başı kibleye olsun, helal olsun, Allah bilir, Allah gelse alamaz elimden, Allah ağız tadını artırsın, gören maşallah desin, duasını yapalım, yerin yurdun cennet olsun, kurbanlar kesip hemşehrilerime aş dökeceğim, kul bunalınca Hızır yetişir, Cenaballah hepimize

birer çözüm verir, kabahat de ibadet de gizli, Allah uyuz versin tırnak vermesin, Tanrının işi hiç belli olmuyor, Allah ne yazdıysa o olur, Allah zihin açıklığı versin, Allah için güzel, Allah ilk gösterdiği yüzden başka yüz göstermesin, Allah kurtarsın, cennet anaların ayağının altında..... (Benzer bir analiz için Bkz. Kuruyazıcı, 54).

Din adamı tipolojileri

Türk romanında dine ve din adamına bakış, araştırmacılar tarafından temelde üç kısma ayrılarak ele alınmaktadır: a. Dini ve din adamını tamamen olumsuz yönleriyle ele alanlar (Reşat Nuri Güntekin'in Yeşil Gece romanında olduğu gibi). b. Hem olumlu hem olumsuz din adamı tipine yer verenler: - Olumsuz tipin ön planda olduğu romanlar (Halide Edip'in Vurun Kahpeye romanında olduğu gibi). -Olumlu tipin ağırlıkta olduğu romanlar (Ahmet Altan'ın Kılıç Yarası, İsyân Günlerinde Aşk romanlarında olduğu gibi). c. Dine ve din adamına olumlu yaklaşanlar (Faruk Buğra'nın Küçük Ağa romanındaki gibi). Bu bağlamda Gülendam'a göre, Türk toplumunda sosyal hayatı düzenleyici role sahip olan unsurlardan dinin ve onun temsilcilerinin yani din adamlarının veya yaşantısını dine göre düzenlemeye çalışan dindar insanların, Türk romanında çoğunlukla gerçek veya gerçeğe yakın yönleriyle ele alınıp işlendiği söylenemez. (Uslucan, 2006: 105).

Mehmet Kaplan, Tanzimat'tan sonraki yazarların eserlerinde din karşısında şu üç tavra örnekler bulunabileceğini belirtir: Birincisi, eski düşünce ve geleneklere sıkı sıkıya sarılmak, bütün yenilikleri red ve inkâr etmektir. İkincisi, çağın kendisiyle beraber yeni bir anlayış ve hayat felsefesi getirdiğini ileri sürerek, dini, insanlığın artık geride kalması gereken bir müessese saymak ve onu tarihe gömmek düşüncesidir. Sonuncu tavır ise, dinin ebedi kıymetleri ile çağın şartları arasında bir bağlantı kurmak, dini çağın değişen şartlarına göre yeniden yorumlamaktır (Kaplan, 1999: 191). Romanda yukarıda bahsedilen üç tavra örnek olabilecek din adamı tipleri görmekteyiz: Abdullah Hoca yeniliklere karşı çıkması bakımından birinci tavra; Değişime açık olma ve yeni yorumlar yapma yönü ile Mahir Hoca ikinci tavra (Ayrıca toplumcu-gerçekçi bir yazar olan Fakir Baykurt'un ikinci tavra yakın olduğunu söyleyebiliriz); Alaaddin hoca ise üçüncü tavra yakın tipte bir din adamıdır.

Romanda birden fazla "hoca" lakaplı tip karşımıza çıkar. Mahir Hoca, Abdullâh Hoca, Alâaddin Hoca, Sivas'taki Cevdet Hoca, Yeşil Hüseyin, Türkiye'deki İmam Hatip Liseli isimsiz Hoca. Baykurtun din adamı tiplileştirmesinde Mahir hoca dışındaki hoca tipleri olumsuz özellikleri ön planda tiplerdir. Romandaki en belirgin din adamı tipi olan Mahir Hoca, Almanya'ya gelmeden önce hocalık yapmıştır. Almanya'da ise işçi olan Mahir, hemşehrileri arasında hoca olarak bilinmektedir (s.68). Mahir Hoca diğer hocalara göre esnek, içki içmeye hoş görü ile bakan, Alman sevgilisi olan, pozitif ve ileri görüşlü özelliklere sahip bir din adamı olarak simgeleştirilir. Baykurt, Mahir Hoca tipi ile zihnindeki ideal aydın bir din adamı tipine yakın bir portre çizer. Bu din adamı

tipi Almanya'daki diğer "klasik" din adamı tipleri ile zaman zaman çatışma içerisinde olan Almanya'ya entegre olmuş hatta "gavurun hocası"! (s.336) olarak da eleştiri alan bir tiptir:

Mahir Hoca, Türkçe konuşuyor gene: "Bizler burada mevsimlik işçi değiliz. Türküz ama yıllardır Almanya'dayız. Almanya'nın bir parçasıyız. Ayaklarımızı yere daha sağlam basmalıyız. Çocuklarımız okullarda daha iyi yetişmeli. Gymnasium'ların yabancı işçi çocukları için pek dar olan kapıları açılmalıdır. Gelecek kuşaklar, öz yurdumuzdan, kültürümüzden kopmadan bu ülkenin uyumlu, eşit hak ve sorumluluklara sahip yurttaşları olacaktır.... İnsanı kimliğinden koparan, kölece bir eritmeyi asla istemiyoruz." (s.334).

Kimliğe, eşitliğe, çocukların eğitim sorunlarına vurgu yapan konuşmasını hem Türkçe hem de Almanca yapması romanda tutucu ve bağnaz bir tip olarak gösterilen Koca İbrahim tarafından eleştirilir:

"Hoca dediğin gömütlükte ölü gömerken rahmetini diler, geçer gider. Mahir Hoca Komünistlik yapıyor. Bir Almanla yaşıyor. Has Komünist Sabahat'la da o kadar sıkı yaşadı; kaptı bütün mikropları..." (s.335).

Yazar, Koca İbrahim'in zihninden geçirdiği yukarıdaki cümleleri Mahir Hoca duymuşçasına onu konuşturarak cevap verir:

"Ben heralım çok ger kalmış bir herifim! Gerici hocalarla ilişkim yok; ama kendimi ilerletmek için çaba göstermiyorum. Gazete okumuyorum, kitap hiç okumuyorum. Okumak istiyorum, sıkıyor. Yani ben koca bir çelişkiyim.." (s. 335).

"İç tabii burası Avrupa!" dedi Mahir Çelik..."

"Biraz ayıp olmuyor mu Avrupa diye taşlamak?"

"Taşladığımız yok! Yarım bardak şaraptan ne olur?"(s. 57).

"Mahir Hoca saç traş oldu. Dernekte Berber Ali kafasını biçimine soktu. Sabahleyin hamam yaptı. Temiz gömlek giydi. Kravat da bağlayacağım. Önemli bir gün. Çok özenli çıkacağım dostun düşmanın önüne! Dedi. Saat 10.00'da bisikletini tring tring ettirerek Kezik'gile geldi. Kitledi her zamanki gibi"(s.331).

Bununla birlikte Mahir Hoca toplumu etkileme yönü olan, dini ritüellerin yerine getirilmesinde geleneklerden çok da uzak olmayan, sosyal hayatın içinde daha belirgin bir hoca olarak da görülür:

Mahir Hoca eski deyimle iyi bir hatip. Kadınlar toplanır gelirdi ikinci namazına. Yukarıdaki çekme kata oturur, hutbe dinlerdi. Arada büyüleyen sesiyle gazel çeker gibi uzatarak Kuran okurdu. Okuduklarını Türkçe açıklardı. Bugün de bir sureyi Arapça, ama Türkçe açıklamalı okuyacak (s.336).

Kezik'in Türkiye'den Almanya'ya getirilen eşinin gömülmesi sırasında Mahir Hoca bir kere daha ortaya çıkar:

Ellerini havaya açtı Mahir Hoca:
"Başı kibleye olsun!" Diye bağırdı.
"Olsun" diye yankılandı toplum.
"Canı cennette olsun!"
"Olsuuuun!" dediler
"Haklarımız helal olsun!"
"Olsuuuun!"

Düşündüğü sureyi güzel bir makam ile Arapça okudu kısaca. Anlamını Türkçe açıkladı (s.337).

Romanda konu edinilen din adamları arasındaki iktidar mücadelesi, Almanya'ya göç sürecinin özellikle ilk yıllarında dini cemaat ve gruplar, hatta bir hemşehri grubu Türkiye'den tanıdıkları din adamlarından veya dini bilgisine güvendikleri insanları Almanya'ya bir süreliğine getiriler, gelenlerin birçoğu da kalıcı olur. Farklı dini eğilim veya dini grup içindeki din adamları arasında farklı konularda sık sık çatışma yaşanır (Altıntaş, 2008).

"Hocalar takımından kimse yok, görüyor musun? diye kendi kendine sordu. "Onlar bunları, bunlar da onları beğenmez! Bakalım ne kadar sürececek bu soğukluk?" (s.114).

Baykurt, değişime açık daha modern bir tip olan Kezik ile geleneksel bir çizgideki Abdullah Hoca tipini birçok yerde karşı karşıya getirerek dindar olan ile olmayan bir tip arasındaki çatışma ve görüş farklılığının altını çizer:

Abdullah Hoca, "Esselaaaamünaleyküm ve rahmetullaaaah" diye uzata uzata selam verdi.

"Günaydın, günaydın! Safa geldin! Hangi yeller attı? Nerden aklına esti? Şöyle sedire buyur!.."
Kezik'in selamı dindarların selamına benzemedi pek, ama elden geldince içtenlikle söyledi (s.117-118).

Romadaki diğer din adamı tipi Abdullah Hoca'dır. Mahir Hoca'ya göre daha geleneksel bir çizgide duran Abdullah Hoca (Çipilgöz Abdullah), Kezik tarafından sevilmez, hatta bir keresinde evinden kovar ama hemşehrisi olduğu için de bir şekilde iletişimi devam eder. Yazar, Abdullah Hoca karakterini 1 Mayıs gösterilerine karşı olan, Almanya'ya entegre olmamış, bağnaz bir din adamı karakteri olarak gösterir:

"Çipilgöz Abdullah vardı; benden iki yıl sonra Almanya'ya geldi; önce çöpçülük yapıyordu, yapsın, aşağılamıyorum, kendim de bulaşıkçıyım örneğin; Müçteba Bey diye bir alçağa teslim oldu. O buna imamlık bulup aylık bağlattı. Senin anlayacağın, bizim Çipilgöz imam oldu, sonra beni yolundan döndürmeye çalıştı. Bu amaçla eve geldi. Kovdum serseriye. 1 Mayıs'a katıldık diye kınadı bizi. Kınasın katılırız işçiyiz"(s.143).

Romanda iki farklı din anlayışı, iki farklı din adamı tipi (Abdullah Hoca-Mahir Hoca) mücadele içindedir. Aslında hocalara karşı bir saygı ve sevgi besleyen, roman boyunca neredeyse bütün önemli işlerinde hocalara danışan, hatta zaman zaman Türkiye'deki Sivaslı Cevdet Hoca'ya referans gönderen romanın başkahramanı Kezik, kişisel ve siyasi fikirleri ile uyuşmayan Abdullah Hoca'yı evinden kovar ve göç sürecinde din anlayışı ve din adamı tipinin geçirdiği değişimi şöyle ifade eder:

“Çok şükür, bin şükür!” dedi evimize Hoca geldi! Şimdi daha mutluyum!” Bu sözleri içtenlikle söyledi... Kezik yere, Hoca'nın önüne diz çöküp oturdu. Başının yazmasını çözüp bağladı (s.117)

“Yurtta böyle sarıkla dolaşamaz!” Almanya'yı geniş buldu! Hart hurt edip başımızda saltanat sürecek. Ama yağma yok!” İlk evimize Hoca geldi diye mutlandım. Şimdi kovdum diye mutlanıyorum. (s.124)

“Gerçeğine kalırsa, Abdullah Hoca öz hemşehrimizdir. Köyü köyümüze yakın. Hocalığı sonradan. Önceleri saz çalardı. Rakı içerdi bulunca. Düğünlerde karı oynatma âlemlerine de katılırdı. Buraya herkes gibi işçi geldi. O da emekçiydi aslan gibi. Aslını saklayan haramzade! O saklasa biz biliyoruz. Birden Müçteba Bey'i, o Köln'deki “abi” yi buldu. Müçteba Bey tuttu elinden. Bir hocalık ayarladılar. Aylık bağlandı şirp. Aylığı Diyanette alır, ama ağzı başka yöne, diye konuşuldu... Önce Krefeld'in imamıydı; yerler boşalınca Duisburg'a verildi. Çok şükür, iş başında bir adamımız var! Diye sevindiğini anımsadı. “Ama şimdi sedirin başında neden dut yemiş bülbül kuşu gibi sessiz oturuyor? Niçin böyle hin hin susuyor? Bir kusurumuzu buldu da, hemşehri ayağına, öğütlemeye mi geldi? Neye gelirse gelsin; ben gene de severim Hocamızı!” ...Gelişine mutlandım Abdullah Efendi! Buyur ne var ne yok? Bir arzun, buyruğun mu var? Her ne ise söyle, arzun da buyruğun da baş göz üstüne! Söyle borcun varsa verelim, hasmın varsa vuralım!” (s.118)

Göçmen işçi bir kadın olan Kezik'in bu ifadeleri göç sürecine ilişkin gerçeklikleri yansıtan oldukça önemli bilgiler vermektedir. Kezik, hemşehrisi Abdullah Hoca'nın geçmiş yaşantısını, geçmişteki siyasi duruşunu hatırlatarak şimdiki hocalığının meşruiyet gücünü sorgulamaya açar. Bu bağlamda Almanya'daki Türk toplumunda dini temsil eden lider bir tip olarak “hoca”nın temsili karizmatik konumu oldukça önemlidir. Çok dindar olmayan insanlar bile pragmatist kaygılar ile hocalığa karşı belirli bir hassasiyet içindedir.

Toplumsal yansımalar

Romanda siyaset, toplumsal cinsiyet, iş bölümü, çalışma ve aile hayatı, kadının yeri ve evlilik gibi toplumsal hayata ilişkin birçok konu ele alınmaktadır. Bunlardan en öne çıkan konu II. kuşak olan Türk çocuklarının diğer çocuklar ile ilişkilerinin *Alman gelin*(Petra) ve *Alman damat*(Detlef) örneğinde dinler ve kültürler arası ilişki ağlarıdır. Kezik'in kızı (Ayşe) da oğlu (Halil) da bir Almanla

evlidir. Bu süreçte iki farklı kültürden aile ve bireylerin akrabalık bağı ile yakın ilişki içinde olmaları birçok sorunu ve etkileşimi de beraberinde getirmektedir. Bu durumu ölen eşi için mezarlık arayışında olan Kezik'in belediye başkanı ziyaretinde ailesi ile ilgili diyalogda görebiliriz:

“Ben Mahir Çelik. Eskiden hoca idim. Burada işçiyim. O yüzden hemşehrilerim arasında Mahir Hoca diye bilinirim. Bu hanım Kezik Acar'dır. Bu arkadaşım Celil Özgür..Kezik hanımın oğlu Halil, gelini Petra Hanım. İki de öğrenci henüz. Kezik araya girdi: “Petra'nın Türkçe adı Fatma olacak..” (s.68).

“Oooo! diye güldü başkan. “Bizim kızı kendinize entegre ediyorsunuz, kutlarım..”

Romanlarımızdaki diğer bir güçlü kadın tipi çok sayıdaki romanda görülen, yanında bir erkek olmadan yalnız başına başarılı çocuk yetiştiren kadınlar. Bunların kocaları ya ailelerine karşı ilgisizler ya da ölmüşler ya da karılarını boşanmışlar. Bu kadınlar yanlarında bir erkek olmadan hayatlarını çocuklarına adayarak, onları tüm zorlukları yenerek büyütüyorlar (Esen, 2006: 196).

Romanın başkahramanı, çocuklarını yalnız başına yetiştiren, hatta onları Almanya şartlarında iyi bir eğitim almalarını sağlayan bir kadındır ve toplumsal cinsiyet konusu kadın merkezli olarak romanda Kezik üzerinden ele alınan konulardan biridir. Aslında Kezik Almanya'nın ona ve çocuklarına yeni bir hayat imkanı sunduğu düşüncesinden hareketle aidiyet bağı ile bağlı olduğu Almanya'ya Türkiye'de ölen eşinin cesedini getirmek istemesi önemli bir mesaj taşımaktadır. Akar, Kezik'in bu istek ve davranışını Almanya'da yaşadığı değişim şokuna bireysel olarak sağlıklı karşılık verememesine bağlar (Akar, 2011: 1640). Moran'ın ataerkil toplumda erkeğin kafasında ideal olarak yaşattığı kadın tipi olan “*Evdaki Melek*” ve karşıt uçta bağımsızlığına düşkün, çıkarını kollayan, erkeklerin kendisine biçtiği kişiliği kabullenmeyen ve bundan ötürü erkekleri ürküten “*Canavar*” tipi diye adlandırdığı iki uç kadın tipi, romanda Kezik karakteri ve çevresindeki kadınlar üzerinde izlenebilir (Esen, 2006: 199-200). Kadının Türk toplumundaki yeri, kadın ve erkek arasındaki farklar ve İslam dininde kadın algısı konusunu romanda ele alan Baykurt batı toplumlarındaki kadının yeri ile karşılaştırmalar yapar:

“Kime danışıp böyle bir işe koyuldunuz Kezik Hanım? Siz bir kadın olarak buna izinli misiniz?”

“Ne demek izinli miyim? Hem ne var kadın olmakla? Kadın insan değil mi?”

“Kadın eksikli!”

“Nasıl eksikli? Bugün İngiltere'yi yöneten kadın!”

“İngiltere gavur! Biz Müslümanız! Müslüman ilkelerine göre kadın eksiklidir. Öyle olduğu için de hiçbir Müslüman ülkede kadın bakan ya da başbakan yoktur..”

Muhtar birazını duymuş zaten:

“Yahu Kezik Hatun, sen iyi bir aslanmışsın! Erkek komşuların çoğunun yapamadığını yaptın oralarda. Aferin, bravo!” diyerek alkışlar yaptı (s. 146).

“Kadın başıma benim ortaya çıkmam, öne düşmem yakışık almaz belki, ama burası Avrupa! (s.49).

Baykurt, romandaki geleneksel hoca tipini yansıtan Abdullah Hoca'nın karşısına bireyselleşmiş, protest tavrılı ve özgür duruşlu Kezik Hanımı konumlandırır. Kezik, kadının Müslüman toplumlardaki geleneksel algı ve konumunu İngiltere başbakanı Thatcher'a gizli bir atıfda bulunarakeleştirir:

“Bugün olmadığına bakma, yarın olur. Müslüman ülkelerde kadının yeri, kocasının üç buçuk adım ardıdır! Böyledir kitabımızın ilkesi..” (s.121).

Almanya'ya göç özellikle 1950-1970 arası daha çok erkek yoğunluklu bir görünüm arz eder. Aile birleşimleri ile kadınlar sonradan göç sürecinin içerisine daha fazla girse de gerek akademik alanda gerekse edebi alanda göçmen kadın ikinci plandadır. Bu romanın göçmen kadın konusunu merkeze alması bu açıdan önemlidir.

Geleneksel değerlerdeki çözülme ve kültürler ve değerler arası farklılaşmanın göçmenler üzerindeki yansımaları Kezik'in Alman gelini Petra'nın sözleri üzerine yaptığı yorumlarda takip etmek mümkün:

“..Petra ile nikahsız yaşıyorlar. Buna şimdi “arkadaşlık” diyorlar. Halil bugün istemiyor: “ Ne gerek var para savurmaya?” Petra nikah istemiyor: “deneyelim altı yedi yıl! Eğer anlaşamazsak *Tchüss!* Demesi kolay olsun! Birbirimize ayak bağı olmayalım...” Türk kızlarının çoğunluğu, atalım kendimizi bir oğlanın üstüne, nikah olup kendimizi sağlama alalım! Diye gözünü dört açar, benim gelinim olacak Petra, biraz deneriz, olmazsa ayırırız! Diyor. Hey dünya, ne oldun böyle?” (s.19).

Modern toplumdaki kadın erkek eşitliği tartışmaları bağlamında İslam hukukundaki kadının mirastaki payı, kadının şahitliği meseleleri de romanın kadın kahramanı Kezik tarafından şöyle dile getirilir:

“Dindarlar da içinde.. Kadın erkek eşitsizliğine dayanan şeriat yanlıları ile dindarları demokrasi cephesine çekmek zor, ama olursuz değildir. Çalışmak gerekir değil mi Mahir Hocam? Kendin daha iyi bilmez misin insanları dinden caydırmak değil de, onlardan ‘Niçin kıza yarım, oğlana bütün miras?’ diye sorabilecek erkekler üretmeliyiz. Bu bilinci elbet önce kadınlarda uyandırmalı: Niçin İslam’da bir erkek tanığa karşı iki kadın tanık? Niçin Müslümanlar barış çabalarının bu derece dışında? Bu noktalar üstünde durmak daha doğrudur değil mi?...” (s.289-290)

Burada, Almanya’da işçi olarak çalışan Kezik’ten normalde beklenmeyecek bir bilgi ve söylem görmekteyiz. Yazarın kendi görüşünü kahramanı aracılığıyla ifade ettiği bu cümleler ön yargılı ve oryantalist bakış açısını yansıtır.

Göç ile birlikte hızlanan toplumsal değişim sürecinde toplumun en küçük birimi olan ailenin bu değişimden etkilenmesi çok doğaldır (Esen, 2006: 201). Romandaki geleneksel aile yapısındaki değişim, eş tercihleri, değişen cinsiyet rolleri, Almanlar ile Türkler arasındaki ilişkiye Baykurt'un bakışını yansıtan, çağdaş ve anlayışlı bir anne modeli olarak Kezik ve çocukları üzerinden anlatılır:

“Oğlum kızım burada kalıyor; biri Alman kızı, biri Alman oğlu buldu diye tutucu hemşehrilerim gibi ben de küsüp çekileyim mi köşeye? Kopayım mı evlatlarımdan? Akan zamanın dışına mı düşeyim?” (s. 42)

“Bu işler fazladan uğraşmakla olmaz; gönül işidir! Gönül sevince her şey olur! Sevmezse olmaz. Gönüle de karışılmaz. Bizim kız Alman oğlunu seçince bize karışmak düşmedi. Karışsak da dinlemez zaten..” (s.69)

Baykurt, Kezik'in dili ile Almanya'daki göçmen Türkler arasında kuşaklar arası çatışmanın yoğunlaştığı karşı cinsle ilişkiler, eş tercihleri problemi, başörtüsü ve din eğitimi gibi konuları ele alır. Farklı millet ve dinlerle evliliğin kabul edilmesi gereken bir durum olduğunu “akan zaman” metaforu ile olumlayarak aktarır. Kapalı ve muhafazakâr aile sistemine dayanan toplum yapımızda bir genç kızın kendi hayatı ile ilgili olarak önemli kararları yalnız başına alması çok zordur. Alabilenler ise uç örneklerdir. Oysa bu tarz romanlarda genç kızlar kendi hayatları ile ilgili ani kararlar verirler (Yalçın, 2002: 234). Yalçın'ın belirttiği gibi bu romanda da II. kuşak göçmen olan Ayşe Alman bir genç ile kurduğu ilişkiyi çok rahat annesine ve abisine anlatabilmekte ve ailesi tarafından neredeyse hiç sorgulanmadan kabul görmektedir. Aynı şekilde günlük hayatın doğal bir parçası izlenimi verecek şekilde oğlunun Alman bir kızla evliliğine dair neredeyse hiçbir tepki romanda yansıtılmamaktadır.

“Almanya demokratik bir toplum olduğu için, herkesin aynı düşüncede olması gerekmiyor. Ama ortak, daha doğrusu yakın bir anlayışa da her zaman gereksinim oluyor. Türk kızlarının genellikle çok baskı altında olduğu basında yazılıyor..” Geçen yıl dokuz Türk kızı öz öldürüm (intihar) yaptı. Ya kendini astı ya hap yuttu, ya da Ren'e attı. Aileyi bırakıp Madchenheim'e kaçan az değil. Başörtüsü, Kuran kursu zorlamaları, şununla evleneceksin dayatmaları..” (s.69).

"Burada çok şey değişti. Nasıl değişmez; Çeltek'ten buraya gelesiyey kim bilir kaç su geçtik? İstersen değişme, istersen tuttur köydeki töreyi sürdürceğim diye. Dikil oğlunun, kızının karşısına; vur kafalarına! Kim dinleyecek seni? Evde dinler gibi görünse, dışarıda bildiğini okuyacak. Ben bırakıp işe gideceğim, o çıkıp okula gidecek. Okula diye gidecek, ya gitmezse? Sabahtan akşam kadar kim bilir ne yapacak? Başında mı duracağı?" (s.27).

Çocuklarımızın durumlarını görüyorsunuz. Almanlarla delme takma olduk. Turgut belki bir Alman kızla evlenebilir ama Naciye evlenemez!

O kızdır, yabancıyla evlenmesi doğru olmaz (s.48).

"İşte sen böyle bir babanın oğlusun; Almanya'ya gelmekle, Alman kızı almakla, aslını unutacak mısın Halil oğlum!" demek istiyor." (s.53).

Türk aile yapısında geleneksel cinsiyet rolleri ve ataerkil aile anlayışı içinde ağabeyin ailedeki saygınlığı göz önüne serilir. Bu bağlamında ailenin büyük erkek çoğu Halil, Alman bir genç ile ilişkisi olan kız kardeşine yönelik Türk olmaya vurgu yaparak hem uyarıcı hem de onaylayıcı bir yaklaşımla şunları söyler:

"Zamanımızda her şey güzel değil. Ama inşallah senin Detlef ile arkadaşlığın güzel olur! Sevgili bacım, ağabeyin olarak bir şey isterim: Züppe Alman kızları gibi sokakta öpüşmek yok Detlef'le. Avrupa'nın batısında yaşıyoruz, ama ne de olsa Türküz. Türklüğümüzü unutmadan, adam adam al getir arkadaşını. Tanışalım, görüşelim..." (s.25).

Bu ifadelerde Almanya'daki yoğun çalışma temposu içerisinde ebeveynlerin çocukları üzerindeki kontrol mekanizmasının zayıfladığı, sosyalleşmelerinde okul ve çevrenin etkisinin arttığı vurgulanmaktadır. Bir başka açıdan ise romanda kültürel antropomorfik özelliklerden hareketle kültürler arası farklılıklar gündelik hayatın içinde ele alınır:

Detlef'in anası, "Ayşe acaba hiç dik oturmaz mı?" diye düşündü.

"Kezik, kızının öpüştüğü oğlanın Alman olduğunu, gözyaşı oldukça uzak mesafeden Türk oyunlarını oynarken kaldırdıkları el ve kol yapılarından anlar" (s.13-14).

"Baktı otobüsteki insanlara. Türkler kara kaşlarından, kara gözlerinden, hem de yüksek sesle konuşmalarından belli oluyor.." (s.65).

"Tıpkı Alman kızları gibi, küçük radyosunu kulağına takmış, yüz aşağı kapanmış, kitap okuyor..." (s.20).

"Kırmızı soluk entarisinin içinde ince yapılı, neredeyse Almanlar gibi sarı saçlı bir kadın olup çıktı şu Emine" (s.23).

Romanda Almanya'daki Türkler arasında komşuluk ilişkileri, Türkler ve aynı şehirden olanlar arasında hemşehrlik dayanışması belli ölçüde sürdürülmektedir. Özellikle Arnold Van Gennep'in *geçiş ritüelleri (Les Rites des Passage)* dediği doğum, sünnet, evlilik ve ölüm gibi zamanlarda bu ilişkiler daha güçlü ortaya çıkar. Geleneksel geçiş ritüellerindeki bir araya gelişlere ilave olarak *göç merkezli yeni geçiş ritüelleri* olarak adlandırdığımız ve Baykurt'un "dinsel bir görev gibi her yıl izne gitmek" (s.227) şeklinde ifade ettiği izine gidiş ve dönüş zamanları da komşu, akraba ve hemşehrilerin özellikle 80'li ve 90'lı yıllarda bir araya gelmeleri için önemli bir vesile teşkil etmektedir. Özellikle göç sürecinin ilk yıllarında göçmen Türkler arasında aynı şehirden, köyden olmak, hemşehri olmak ilişkileri güçlü kılan bir unsurdur:

Kezik: “Şu iş bir hayırlısıyla sonuçlansın, kurbanlar kesip hemşehrilerime aş dökeceğim!” (s.271).

Siyaset ve göç

Siyasal olayların toplumlar, dolayısıyla da toplumların değişen kültür ve sanat olayları üstündeki etkisi çok büyüktür (Kutlu, 1998: 314). 1980’li yıllarda Türk romanının geçirdiği radikal bir değişime tanık olduk; yalnız içerik bakımından değil, roman anlayışı bakımından da. Nedenleri toplumsal ve yazınsal olmak üzere iki başlık altında toplayabiliriz. Toplumsal deyince, tabii, her şeyden önce 12 Eylül darbesinin etkileri geliyor akla. Darbenin başta gelen hedefi, ülkede 1960’lardan beri ciddi bir tehlike olarak görülen soldu (Moran, 1994: 49). Bu durum Türk romanını da etkiledi. 1950’lerden bu yana yazarların hemen hepsi toplumcu ya da en azından ilericiydiler ve roman yazarken belli bir dünya görüşüne yaslanıyorlardı (Moran, 1994: 50). Bu tespitleri, Baykurt’un Yarım Ekmek romanında yoğun bir şekilde takip etmek mümkündür. Roman temelde bir göç romanı olmakla birlikte, gerek Türkiye’deki gerekse Almanya’daki siyasi yapı ile ilişkili karşılaştırmalar yapılarak geniş bir konu, kişi ve olay yelpazesi söz konusudur: sıkıyönetim (s.15), bürokrasi (s.19), Mamak Cezaevi (s.21), devrimciler (s.303), DİSK Davası (s.109), demokrasi (s.23), 1 Mayıs (s. 119), 27 Mayıs (s.119), Amerika’da Chicago’da işçilerin katledilmesi, (s.120), Demokrat Almanlar (s.284), Sosyal Demokratlar (s.284), Yeşiller (s.284). Bu sözcükler ve kavramlar yazarın aynı zamanda toplumcu-gerçekçi kimliğine ve siyasi duruşuna işaret etmektedir. Aşağıdaki ifadelerde yazarın insanların sömürülmesini, sorgulama yeteneklerini kullanmamalarını ve kadercı bir yaklaşımla tevekkül etmelerini eleştirerek Marksist bir söylemle “afyon” vurgusu dikkat çekicidir.

“1 Mayıs yaklaştı. Afiş asıp duyuru dağıttılar. Duisburg’ta iki alanda kutlama yapılacak. Alman Sendikalar Birliği ile Sosyal Demokrat Parti bir yandan, yeşiller bir yandan, alanlara daha çok insanın toplanmasını, yürüyüşe katılmasını sağlamak istiyor. Türk işçilerini kutlamalara katmak Halil ile arkadaşlarının görevi oluyor...” (s.110)

“Bizim Türkiye’de neden hiç demokrasi yok ağabey?” Halil mektubu okuyor.”İnsanları konuşurmuyorlar. Asıyorlar hemen. Ben Türkiye’de hiç yaşayamam! Çünkü dilimi tutamam! Konuşurum, beni de alırlar!”

“Sen Türkiye’ye kurban ol!” dedi Halil. “Türkiye demek, bu adamlar demek değil! Gör bak yakında ne güzel demokrasi oluyor Türkiye’de!”. (s.22-23)

“Yahu ana, burada bürokrasi bizim Türkiye’den beter! Valla Almanya’yı boğacak!” dedi, kendini sedire attı (s.19).

“Koşullar ne derece kötü olursa olsun, bıçak kemiğe ne kadar dayanırsa dayansın, halk iktidarın söylediği ninnilerle, damarlarına saldırdığı afyonla uyuyorsa, yanında yandaşları olmadan, aydınları görevini yapmadan uyanamaz...” (s.169).

“Halil’in arkadaşları geliyor. Kafa kafaya verip konuşuyorlar. Telefon ediyorlar bir ona bir buna. Afiş yazıyorlar. Duyuru dağıtıyor sonra gene toplanıyorlar. Yurtta cezaevlerini dolduran gençler için, Barış Derneği Davası için, Disk Davası için imza kampanyası yürütüyorlar” (s.109)

Romanın en temel konusu olan Kezik’in ölen eşi Mustafa’nın cesedinin Almanya getirilmesi serüveninde “Müslüman Mezarlığı” tartışmaları bağlamında din ile siyaset ilişkisi özellikle belediye başkanı ve diğer siyasetçilerle yapılan görüşmelerde kendini gösterir:

“Ben Hıristiyan ölülerin gömütlük müdürüyüm. Müslüman ölülerin gömülmesi sorunu politikacılarla işverenleri ilgilendirir dedi.... Anayasamıza göre yurttaşlar kilise yapabileceği gibi cami de yapabilir, topluluklar yer satın alır, yapar. Ama konu anayasa mahkemesine gitti. Karar başka çıktı: Çoğunluğun kutsal duygularını rencide etmek gibi olmuştur..” (s.70)

Baykurt, romanda siyasi nedenler ile Türkiye’de hapiste yatanları Hz. Yusuf metaforu ile ilişki kurarak Kezik’in oğlu Halil’i konuşturarak kutsallaştırmaktadır:

Halil, “cezaevi arkadaşlığını da kutsal saymak gerekir düşünceme göre!” dedi. Nice Peygamberler oraya post sermiş. Babasının hayrına değil, bütün insanlar için. Bugünküler de hepimizin iyiliği için yatıyor gerçekte. Bence orası da kutsaldır...” Hazreti Yusufu kuyuya attılar değil mi dedi Kezik” (s.139).

Kezik’in Alman gelini Petra da Türkiye’deki siyasi olaylar ile aktif olarak yakından ilgilenmekte, arkadaş çevresini de örgütlemektedir:

“Petra boş vakitlerinin birazını Amnesty International’e veriyor. Duisburg’tan beş arkadaşla Türkiye cezaevlerinde tutuklu devrimcilerle ilgileniyor. Adnangilin davasına üç gözlemci gitti fakat etkisi olmadı. Petra yarın, cezaları kınayan bir mektup yazmayı önerecek arkadaşlarına”(s.303).

Romanda Müslüman mezarlığı tartışmaları bağlamında altı çizilen bir diğer konu, göçmen işçilerin dini ve kimliksel taleplerinin yok sayılması, göçmenleri sadece *çalışan canlılar* gibi görülmesidir:

“Nasıl Anayasa Mahkemesi’nden karar çıkarıp minareli cami yapılmasını önlediler, gömütlük verilmesini de önlerler. Alman’da akıl mı yok? Durmadan top, tank, hem de insanlara tuzak düşünür! Bize yaptırdığı işi tatlı bulur, kendimizi gözü görmez. Çalıştırdı, çalıştırdı şimdi de “*raus*” diyor! Neler var şu dünyada?” (s.75).

Dinler ve Kùltürler Arası İlişkiler

Hıristiyan bir toplum olan Almanya'ya göç etmiş Müslüman Türk bireyleri anlatan bir göç romanı olan Yarım Ekmek romanında Baykurt, İslam dini ile özellikle Hıristiyanlık arasında zaman zaman karşılaştırmalar yapmaktadır. Bu karşılaştırmalarda roman karakterleri üzerinden din ile ilgili eleştiriler de yapmaktadır. Bunun yanında Türkler ve Almanlar'a ait stereotip düşünce ve davranış kalıpları da ele alınmaktadır:

“Yahova Tanıkları bizim eve geldi. Halil'im aldı içeri. Türklerin insanlığını, konukseverliğini gösterdikten sonra, biz Müslümanız, yeni bir gereksinmemiz yoktur deyip saygıyla uğurladı. Bir daha gelmediler. Bizim kimseden din dersi almaya vaktimiz de, isteğimiz de yok! Lütfen sözünü tamamla!”

“Sözümü tamamlıyorum Kezik Hanım; gelmişiz şuraya, diyarı küffara; ama oğlumuz ama kızımız, dinimize mukavvim olalım..”

Armağan getirme, yoğun çalışma temposu, randevu ve zamana riayet gibi Almanlara ait olduğu ifade edilen bazı davranış kalıpları romanda ele alınır:

“Almanlar gibi armağanınla geliyorsun!”

“Eee, ne olsa yirmi yıldır buranın birasını içiyorum! Çoktan integre oldum..!”

“Kezik, “Almanların en rahat kesimi ölülerdir. Ötekilere dur durak yoktur; hem de zorluk üstüne zorluk, koştur ha koştur; bunu yeni anladım!” (s.325)dedi.

Bu ifadeler, hızlı sanayileşme ile birlikte bireylerin birer makine dişlisini andıran varlıklara dönüşmelerinden Türk işçileri de kendilerine düşen payı alırlar. Artık adı olmayan bu insanların hangi ulusa, dine, ırka ait olduklarını, ne tür insani özellikler taşıdıklarını da anlamak pek olası değildir (Oralış, 1993: 111).

“Bir gün kala benim yarın cenazem var dersen, adam da sana benim yarınım dolu, kusura bakma!der. Alman bir işi bir ay önce haber verir. O zaman bile defterinde gün olacağı kuşkulu....” (s.325)

Yarım Ekmek romanında başörtüsü ve diğer dini kıyafetler zaman zaman konu edinilir:

“Kezik sesli sesli, “çok şükür, bin şükür”! dedi. “Evimize hoca geldi! Şimdi daha mutluyum!” Bu sözleri içtenlikle söyledi. Abdullah Hoca sedire kuruldu. Gene de bağırarcasına hacıyağı kokuyor. Başına Fes giymiş, üstüne sarık bağlamış. Siyah sakalını göğsünden aşağı sallandırmış. Uzun etekli, uzun kollu, ama nedense yakasız siyah cübbesini de her gittiği yerde giyiyor” (s.117)

“Kezik yere, Hocanın önüne diz çöküp oturdu. Başının yazmasını çözüp bağladı” (s.117); “...Baş örtüsü, Kuran kursu zorlamaları...” (s.69). Kezik giyinmiş, başörtüsünü bağlamış, geldi (s.40)

Türklerin çok çocuklu aile yapısı ile Almanların tek çocuk isteği romanda Müslümanlık ile Almanlığı karşılaştırarak ele alınır:

“Allah Müslüman yaratacak yerde şaşırıp Alman yaratmış karısını. Öbür Almanlar gibi tek çocuğa nokta koymamış. Dört yapmış, dört daha yapar belki. Achim korunmayı sevmez, çocuk aldırılmayı günah sayar. Böyle bir dini varmış..” (s.267)

Tablo: Yarım Ekmek Romanında Dini Kavramlar

HOCA	GAVUR	BAŞÖRTÜSÜ	NIKAH	KIYAMET	MÜSLÜMAN MEZARLIĞI
DUA	ALEVİLİK	CENNET	DİNDAR	ARAPÇA	ÜÇ AYLAR/RAMAZAN
PEYGAMBER	HZ.ALI	İSLAM	KURAN KURSU	KIBLE	AHLAK
NAMAZ	KADER	ZEKAT	MELEK	CEHENNEM	TUTUCU
EZAN	ÖLÜM	HZ.MUHAMMET	MINARE	HELAL/HARAM	SOFU
KURAN	KİLİSE	HİRİSTİYANLIK	CAMI	HAC	MEVLİT
ORUÇ	ALLAH	MÜSLÜMANLIK	MEZARLIK	HZ.HASAN/HZ. HÜSEYİN	GÜNAH/SEVAP

Tablodan da anlaşılacağı üzere Yarım Ekmek romanında dini motifler çeşitlenerek oldukça yoğun işlenir. Bu tabloda romanda en çok işlenen dini kavramlar gösterilmiştir.

Sonuç

Almanya'daki göçmen edebiyatı, yaşanan sorunların ve toplumsal gerçeklerin bir yansıması olarak ortaya çıkmıştır. Göç sürecinde yaşanan ötekileştirme, kültür ve kimlik çatışması, yalnızlık, dışlanma, uyum, iki kültürlülük, kuşaklar arası farklılaşma, getto hayatı, Türkiye ile ilişkili durumlar vb. birçok sorun aslında bu edebiyatın zeminini hazırlamıştır. Birlikte yaşama sürecinde orijin kökenli kültürel kodlar ile göç edilen ülkenin kültürel kodlarının uyuşmaması neticesinde yaşanan iki taraflı *aksiyonler* ve *reaksiyonler* tavırlar ile birlikte kültürel ve kimliksel çatışma alanları ve iki dilli, iki kültürlü melez kimlikler oluşmakta ve bu durum oluşan edebiyata yansımaktadır. Baykurt'un Yarım Ekmek romanındaki tipler üzerinde göç sürecinde Alman toplumunda *öteki*

olarak görülme, toplumsal dışlanma, arada kalmışlık, yabancılık, kimlik karmaşası ve kimlik arayışı sorunları kendini göstermektedir. Romanın bir diğer özelliği Alman kültürü ile Türk kültürüne ait öğeleri özellikle Detlef ve Petra ile onların ailesi çerçevesinde zaman zaman karşılaştırmalar yaparak ele almasıdır. Almanların Türklere bakış açısı ve Türklerin Almanlara bakış açısı romandaki her iki millete ait tipler (Kezik, hocalar, Ayşe, Halil, Emine/Detlef, Petra, Alman siyasetçiler ve bürokratlar) üzerinden ele alınmaktadır. Yine romanda kalıcılık ve gidicilik bağlamında *geri dönüş miti* ve göçü etmiş olmanın sorgulanması sıkça üzerinde durulan konular arasındadır.

Baykurt, göçmen edebiyatının diğer yazarları gibi birçok ortak toplumsal problemleri ele almakla birlikte kendine özgü bir dil, üslup ve siyasi-ideolojik yaklaşıma sahip bir yazardır. Baykurt, romanında göç sürecinde yaşanan toplumsal gerçekliği sergilemek, değişimin izlerini yansıtmak amacındadır. Fakir Baykurt'un Yarım Ekmek romanı, Alman toplumu içinde var olma mücadelesi veren Türklerin din, kimlik ve kişilik sorunlarına seküler bir bakış açısıyla yaklaşmaktadır. Dolayısıyla da romanda milli ve dini kimliği muhafaza etme endişesinden çok Türklerin başka bir coğrafyada başka bir kültür ile karşılaşması ve aradaki farklar üzerinden tartışmalar yapılmıştır. Romanda pek çok dini kavram ve tartışma geçmesine rağmen din, olumlu ve birleştirici bir kurum olarak görülmez. Geleneksel dini düşünce ve uygulamalar, sorunların kaynağı ya da besleyicisi durumundadır. Örnekleri ile verildiği üzere birçok yerde Allah inancı, Kuran inancı ve İslam dinince yasaklanan eylemler hafife alınarak ya da olumsuzlanarak anlatılır. Roman'daki din adamı tipleri Almanya'ya uyum sağlayamamış, çağdaş olmayan, çıkarları için sürekli değişebilen ilkesiz tipler olarak sunulmaktadır. Bu anlamda toplumcu-gerçekçi çizgide olan yazarın siyasi ve ideolojik duruşu, bireysel göç tecrübesi, içinde yaşadığı toplumun sorunları ve gerçekleri farklı şekillerde romana yansıtmakta, kendi zihnindeki din anlayışı ve eleştirisinin romandaki tiplerin söz ve yaşantılarında somutlaştırıldığı görülmektedir. Yazar romanda okuyucuya verdiği mesajlar ile Türk kökenli göçmenlere bir bakış açısı vermek, adeta bir *toplum mübendisliği* yapma isteği içinde görünmektedir (Hofmann, 2006).

Almanya'daki Türk göç olgusunun üçüncü döneminin ele alındığı bu romanda birinci ve ikinci kuşak göçmenlerin yaşamları üzerinden bir okuma söz konusudur. Henüz daha üçüncü kuşak roman kahramanı olarak ön planda değildir. Kendisi de bir göçmen olan Baykurt'un, bu romanında Nedim Gürsel'in metodolojik açıdan altını çizdiği "indirgemeci bir yaklaşımı aşabilmek" (Gürsel, 2013: 18) sorunu bağlamında, zaman zaman indirgemeci bir yaklaşımla yaptığı anlatıların izlerini görmek mümkündür. İndirgemeci yaklaşımdan kasıt, göç sürecinin çok katmanlı ve geniş problem portföyünden sadece bir kaçına odaklanmasıdır. Göç sürecini ve bu süreçteki olgu ve problemleri bir bütün olarak analiz etme yerine romandaki ana tipler üzerinden lokal ve istisnai örnekleri ön plana çıkartılarak genelleştirilir. Örneğin göç sürecinin özellikle ilk yıllarında Almanlar ile evlilik oldukça az -özellikle de hem kızı hem de oğlunu

evlendirme- ve toplumsal kabulü zor iken, romanda bu tema romanın en önemli ve sıradanmış gibi sunulan teması durumundadır.

Genel anlamda değerlendirildiğinde göç sürecinde yaşanan dini ve kültürel değişim ve çok boyutlu aidiyet sorunları romandaki kahramanlar arasında kurulan diyaloglar ile tartışılmıştır. Romanın başkahramanı Kezik'in büyük mücadeleler sonunda Türkiye'de ölen eşinin cesedinin Almanya'ya getirmiş olması ile gurbette aile bir araya gelmiş olmakta ve zor bir işi başarmış olmanın verdiği mutlulukla, romanın son cümlesini yine romanın başkahramanına vererek geleneksel dini algı ve uygulamalar ile romanın başından beri mücadele ettiği sofuluğa bir göndermede bulunarak bitirmektedir: “*Sofular baram demiş! Hepinize helal olsun!*” dedi; kendisi ağlarken herkesi güldürdü (s.343).

Kaynakça

- Akar, Y. (2011). “Fakir Baykurt’un Romanlarında Yabancılaşma ve Aidiyet Sorunu”, *Turkish Studies*, (6/3), 1637-1644.
- Altıntaş, İ. (2008). *Diş Göç ve Din*. İstanbul:Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.
- Andaç, F. (1998). *Romanda ve Öyküde Yeni Açılımlar (1940-1950), Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*.Ankara: Edebiyatçılar Derneği.
- Baykurt, F. (1997). *Yarım Ekmek*, İstanbul: Adam Yayınları.
- Bergen, L. (2012).*Edebi Metinde Din İktisat*. İstanbul:Ayışığı Yayınları.
- Cengiz, S. (2010). “Göç, Kimlik ve Edebiyat”, *Zeitschrift für die Welt der Türken*; (2/3), 185-194.
- Ecevit, Y. (2001). *Türk Romanında Postmodern Açılımlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ekiz, T. (2007). “Avrupa Türk Edebiyatı ve Bir Temsilcisi: Emine Sevgi Özdamar”, Çankaya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, *Journal of Arts and Sciences*, (7), 33-47.
- Escarpit, R. (1968). *Edebiyat Sosyolojisi*, çev: Ali Türkay Yazıcı. İstanbul:Remzi Kitabevi.
- Esen, N. (2006). *Modern Türk Edebiyatı Üzerine Okumalar*.İstanbul:İletişim Yayınları.
- Gündüz, O. (2007). *Cumhuriyet Dönemi: Roman 1960 Sonrası*. İstanbul: Türk Edebiyatı Tarihi, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. 279-283.
- Gürpınar, H. R. (1964). *Türk Dili Roman Özel Sayısı*. 628-630, Ankara.
- Gürsel, N. (2013). “Yazın Akımlarının Oluşumunda Toplumsal/İdeolojik Yapının Yeri”, *Yazın Akımları Özel Sayı, Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları Tıpkı Basım, (349), 3-18.
- Hawthorn, J. (2014). *Roman Analizi* İstanbul: Kesit Yayınları.
- Hofmann, M. (2006). *Interkulturelle Literatur wissenschaft: Eine Einführung*, Almanya: Stuttgart: UTB Verlag.
- Kaplan, M. (1999). *Türk Edebiyatında Değişen Sosyal Konular, Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar II*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kefeli, E. (2000). *Karşılaştırmalı Edebiyat İncelemeleri*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Korat, G. (1998). *1960’tan 1998’e Romanda Yeni Yönelişler, Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*. Ankara: Edebiyatçılar Derneği.
- Kösemihal, N. Ş. (1964). “Edebiyat Sosyolojisine Giriş”, *Sosyoloji Dergisi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, (19/20), 1-38.

- Kuruyazıcı, N. (2005). "Religiöse Wertvorstellungen in literarischen Texten und ihre Rolle bei interkulturellen Begegnungen-Untersucht am Beispiel von E. Sevgi Özdamars Das Leben ist eine Karawanserei", s. *Studien zur Deutschen Sprache und Literatur*, (17), 51-61.
- Meriç, C. (1998). *Kırk Ambar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Moran, B. (1983). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış-1*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Moran, B. (1994). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış-3*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oralış, M. (1993). "Göçmen Yazını İçinde Aras Ören'nin Konumu", İstanbul Üniversitesi Alman Dili ve Edebiyatı Dergisi, (8), 109-122.
- Özcan T. ve Korkmaz R. (2007). "1950 Sonrası", *Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 63-125.
- Özkırımlı, A. (1994). *Romanların Dünyasında*. Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Pazarkaya, Y. (2007). "Göç Süreciyle Yurt Dışında Oluşan Türk Edebiyatı", *Türk Edebiyatı Tarihi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 579-593, İstanbul.
- Subaşı, N. (1996). *Türk Aydınımının Din Anlayışı*. İstanbul: YKY.
- Tepebaşılı, F. (2012). *Roman İncelemesine Giriş*. Konya: Çizgi Yayınları.
- Timur, T. (1991). *Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik*. İstanbul: Afa Yayınları.
- Uslucan, F. (2006). "Orhan Kemal'in Bazı Romanlarında Bir Eleştiri Unsuru Olarak Din", *Turkish Studies/Türkoloji Dergisi*, (2), 101-129.
- Uygur, M. (1964). "Romansız Yaşayamam", *Türk Dili Roman Özel Sayısı*, 573-577, Ankara.
- Wellek R. ve Warren A. (2001). *Edebiyat Teorisi*. çev: Ömer Faruk Huyugüzel. İzmir: Akademi Kitabevi.
- Yalçın, A. (2002). *Siyasal ve Sosyal Değişmeler Açısından Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Zengin, E. (2010). "Türk- Alman Edebiyatına Tarihsel Bir Bakış ve Bu Edebiyata İlişkin Kavramlar", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Bahar(12), 329-349, Ankara.

ABSTRACT

Religion and identity reflections in literature of immigrant: Religion and Tradition in Fakir Baykurt's novel *Yarım Ekmek*

The immigration fact which has nearly half century in Germany have brought a significant literal accumulation (Migrantenliteratur) in its wake. This literal accumulation, which is named as several denominations, has a feature including different colours in itself. One of the most important source snourishing literature is society. Societal structure and problems that the writer lives inside, directly or indirectly reflect on his/her compositions. In this context, the matter of religion and tradition by way of the issue and fictious characters in the novel of Fakir Baykurt who went to Germany in her 50's and lived in there till his death and who is a considerable name in Turkish literature with his several literal and intellectual workings; "Yarım Ekmek" which is the third novel of Duisburg Trilogy with "Koca Ren" and "Yüksek Fırınlar" are discussed sociologically in the study. The political and ideological past of the socialist realist lined writer in Turkey where he spent his life for a long time, manifest itself on the speech and fictious characters of novel. In the novel, themes of new 'Turks' conflict, cultural shock, being in the middle, bi culturalism in their new cultural nature in Duisburg which is the city they live in. The writer not only deals with Turks in Germany but also personal and social subjects via comparing them to Turkey and even other countries. In the study, religious and traditional elements analyzed sociologically. Besides the speciality of being a migration novel in general, there are a lot of religious, political and ideological interpretations and discussions in the novel. These datum in the novel are examined in the context of belief, ritual, politics and social categorisation.

Keywords: migration; literature of migration; Fakir Baykurt; cultural shock; tradition; religion; religious identity.